

QUOD DEUS CONJUNXIT, HOMO NON SE- PARET (MT. 19,6). HUWEN EN SCHEIDEN TOT 1850: EEN VERKENNING.

Danny Mattens

“Quod Deus conjunxit, homo non separet” betekent, vrij vertaald: wat God heeft verenigd kan de mens niet scheiden. Andere spreekwoord die verband houden met het trouw- en echtscheidingsgebeuren zijn onder andere “Trouw is houen” en “Scheiden doet lijden”.

In het eerste deel van deze bijdrage zullen wij het trouwen van naderbij bekijken. Hieruit zal blijken dat de Katholieke Kerk meer dan een behoorlijke lepel in de pap hield. In dit deel wordt ook aandacht besteed aan het schaken als huwelijksargument. Clandestiene huwelijken en incest krijgen ook de nodige aandacht.

In het tweede deel wordt de echtscheiding onder de loep genomen. Algemeen is geweten dat de Katholieke Kerk in deze materie eeuwenlang alles te vertellen had. Pas met de Franse Revolutie kwam er verandering in deze zaak alhoewel keizer-koster Jozef II een poging ondernomen had om de Kerk aan de staat te onderwerpen. Zijn opvolger, keizer Leopold II, schroefde in 1791 veel zaken terug.

Deze bijdrage is zeker geen juridisch-technisch betoog. Wij achten ons niet bevoegd om daar ook maar iets toe bij te dragen. In deze bijdrage wordt, verkenkend, weergegeven hoe het er in deze materie aan toe ging tot ongeveer 1850.

Vogeltje gij zijt gevangen: het huwelijk

Het woord huwelijk (1) verwijst zowel naar de rituele plechtigheid waarbij een man en een vrouw een huwelijksvereenkomst aangaan, als naar de veelal langdurige binding tussen beiden die uit die overeenkomst voortvloeien. T. Zwaan geeft als definitie: ... *we kunnen “huwelijk” hier omschrijven als een als legitiem beschouwde verbintenis tussen een man en een vrouw, waarbij de kinderen die de vrouw ter wereld brengt erkend worden als wettig nageslacht van beide.* (2) De maatschappij is ondertussen natuurlijk geëvolueerd en kennen we ook de huwelijken tussen mensen van het zelfde geslacht.

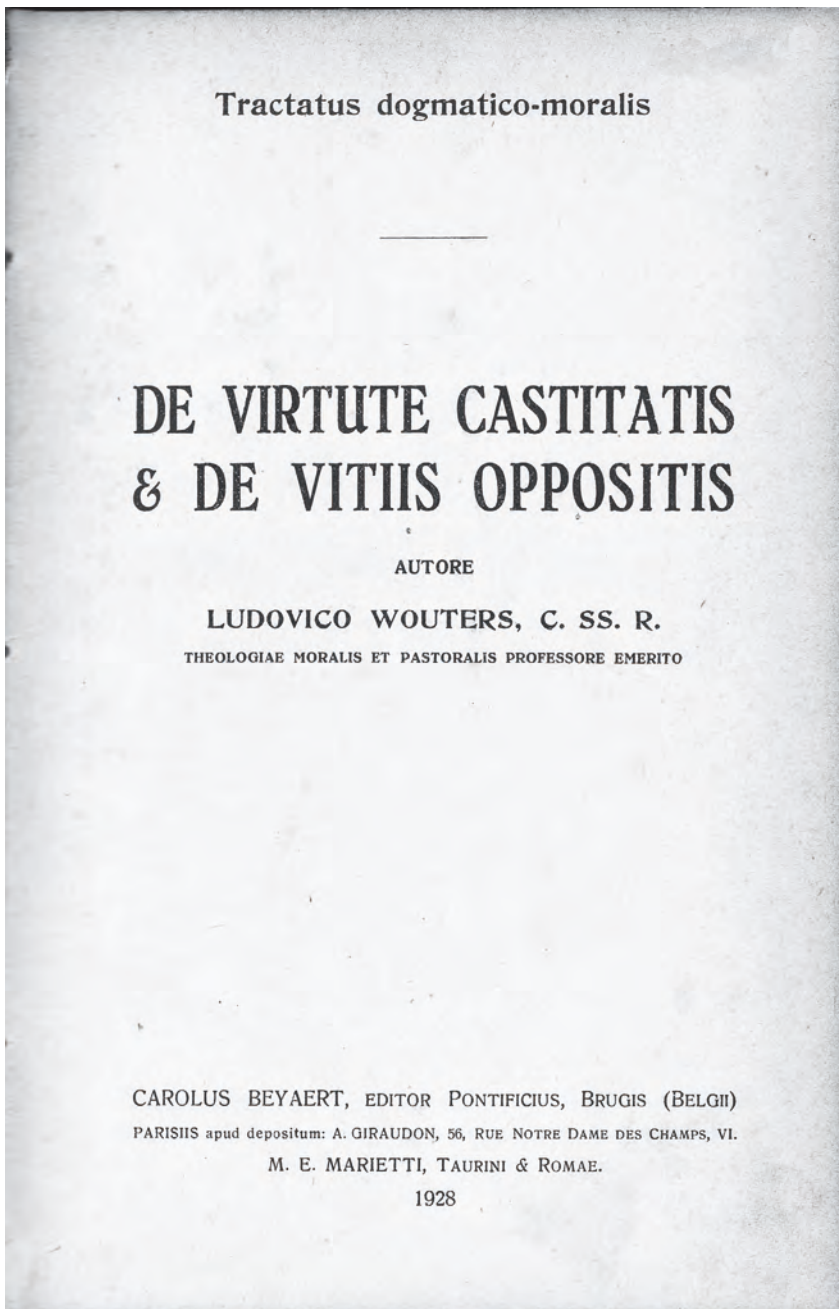
In het begin van de Katholieke Kerk

In het begin van het bestaan van de Katholieke Kerk was het voltrekken van een huwelijk, althans volgens Ignatius van Antiochië (ca. 111), uitsluitend voorbehouden aan de bisschoppen.(3) Het Concilie van Sardica (343) breidde de volmachten van de presbyters uit. Presbyters kunnen hier reeds beschouwd worden als priesters, maar de oorspronkelijke betekenis van het woord was die van oudere, wijze.(4) Het huwelijk werd in de beginjaren van de Katholieke Kerk overigens niet met open armen ontvangen en veeleer beschouwd als een noodzakelijk kwaad. Het celibaat werd immers aanzien als het waardigste vervangingsmiddel voor het martelaarschap. Het montanisme, genoemd naar Montanus (+ ca. 195), drong aan op onthouding van het huwelijk. Volgens Montanus bond het huwelijk de mens te zeer aan de wereld. Manicheeërs, genoemd naar Mani (216-276), op hun beurt verwierpen het huwelijk gewoonweg.(5) Volgens Augustinus moeten getrouwde mensen hun zondig huwelijksleven, dit is de schending van de kuisheid, compenseren met zogenaamde *bona matrimonalia*. Dit hield in dat er kinderen moesten komen en dat er een plicht was tot wederkerige trouw tussen beide echtgenoten.(6)

Feit is dat de Katholieke Kerk het huwelijk beschouwde als een sacrament. Deze visie zal natuurlijk zijn repercussies hebben op een eventuele latere echtscheiding.(7) Het sacrament van het huwelijk symboliseert de vereniging van Christus met de Kerk. Canon 1055, § 1 van het Wetboek van Canoniek Recht zegt het volgende: *Het huwelijksverbond, waardoor man en vrouw met elkaar een algehele levensgemeenschap vormen die uit haar natuurlijke aard gericht is op het welzijn van de echtgenoten en op het voortbrengen en opvoeden van kinderen, is door Christus de Heer tussen gedoopten verheven tot de waardigheid van sacrament.* Het huwelijk is gebaseerd op vrije instemming van man en vrouw en op hun wil zich wederzijds en definitief aan elkaar te schenken met de bedoeling een trouw en vruchtbaar liefdesverbond te leven. De wezenlijke eigenschappen van het huwelijk zijn de eenheid en de onontbindbaarheid.(8)

De Romeinen

Bij de Romeinen was het huwelijk niet een juridisch maar een maatschappelijk verbond tussen twee personen. Dit verbond had vanzelfsprekend juridische gevolgen met betrekking tot de wettigheid van de kinderen die binnen het huwelijk werden geboren. Huwen gebeurde ook bij de Romeinen met onderlinge toestemming. Precies die onderlinge toestemming werd door de Romeinen, in onze ogen eigenaardig genoeg, *divortium* genoemd. Ook wanneer er sprake was van een scheiding met onderlinge toestemming. Beide partners moesten Romeins staatsburger zijn. Indien een van de partners dit

Afb. 1. Titelblad van een door een pater redemptorist in het Latijn geschreven tractaat dat zijn belang vooral ontleent aan de achterin toegevoegde aanbevelingen en regels die de pastoors aan de huwende koppels moeten meegeven (zie afb. 2 en 3). Deze worden in niet minder dan zeven talen weergegeven. De titel betekent 'Over de zedigheid en de daartegen bedreven ondeugden'. Castitas (Frans chasteté) betekende in het christelijk Latijn in de eerste plaats 'maagdelijkheid' en 'zuiverheid', vitiis is een verbuigingsvorm van het Latijnse vitium (Frans: vice): ondeugd. Onnodig te vermelden dat het leeuwenaandeel van de Latijnse tekst over dat laatste gaat.

staatsburgerschap niet bezat kon deze het *ius conubii* of trouwrecht aanvragen. Een Romeins staatsburger kon niet met een slaaf huwen. Slaven onder elkaar konden evenmin trouwen. Huwen was eveneens verboden wanneer er sprake was van een te nauwe verwantschapsband, bij minderjarigheid van een van de partners. Een verbod was er ook wanneer een van de toekomstige partners geestelijk niet gezond was. De belangrijkste vereiste om te huwen was de bereidheid een duurzaam levensverbond uit te bouwen, wat terug te vinden was in het samenwonen. Het Romeins huwelijksrecht maakte echter een onderscheid tussen het *matrimonium* wat het eigenlijke huwelijk inhield en de *manus* waarbij de man de macht over de vrouw hield. Bij een “manus”-huwelijk verlaat de vrouw haar familie en treedt toe tot die van de man. Er zijn echter gevallen gekend waarbij de vrouw huwt zonder *manus* en binnen haar familie blijft. Keizer Augustus vaardigde de *Lex Iulia de adulteriis* uit waarbij de vrouw verplicht was monogaam te blijven en waarbij het de man verboden werd seksuele betrekkingen te hebben met andermans echtgenote. Met andere woorden, weduwen en ongehuwde vrouwen kwamen wel in aanmerking voor de escapades van de man. Het invoeren van de *Lex Papia Poppaea* bracht met zich dat huwen en kinderen krijgen als een burgerplicht werd beschouwd.(9)

De *Lex Iulia de Adulteriis Coercendis* die in 17 v. Chr. in het leven werd geroepen was een wet tegen overspel. Het was de eerste keer dat overspel als misdadig werd beschouwd. De wet viseerde vooral de gehuwde vrouwen en zeker niet de mannen. Werd een vrouw betrapt op overspel moest de echtgenoot ogenblikkelijk van haar scheiden. De vader van de vrouw had het recht haar minnaar te doden. Gebeurde dit niet dan werden de vrouw en haar minnaar verbannen. Na de verbanning mochten de vrouw en haar minnaar hoe dan ook niet trouwen. Bovendien raakte ze alle eigendommen kwijt. Er zat echter nog een grote adder onder het gras. Maakten de echtgenoot of de vader van de vrouw geen melding van het overspel dan bestond de mogelijkheid dat ze zelf als pooier werden aangeklaagd.(10)

Bij de *Lex Papia poppaea* werd bepaald dat vrouwen met drie kinderen of meer vrijgesteld werden van voogdij. De wet ontstond in 4 n.Chr. Naast het feit dat ze niet langer een *tutor* nodig hadden kregen ze ook erfenisrechten. (11)

Germanen

Bij de Germanen was de vroegste vorm van huwelijk het zogenaamde roofhuwelijk. Later werd er een onderscheid gemaakt tussen het officieel huwelijk en het tweederangshuwelijk. Bij het officieel huwelijk speelde de persoonlijke voorkeur van de partners weinig of geen rol. De familie van de vrouw ontving goederen en/of geld zodat we van een “koophuwelijk” kunnen spreken.

De overeenkomst werd vooraf door de familiehoofden afgesloten. Er kon pas getrouwd worden na de overhandiging van goederen en/of geld. Pas na de bijslaap tijdens de huwelijksnacht was het huwelijk rechtsgeldig. Het tweederangshuwelijk kon met de toestemming van de vrouw voltrokken worden, terwijl de goedkeuring van de ouders niet vereist was. Er werd tussen de betrokken families dan ook geen overeenkomst afgesloten, zodat er in dit geval geen sprake was van een “koophuwelijk”. Huwelijken bij de Germanen waren niet noodzakelijk monogaam. De mannen mochten er concubines op na houden. Net als bij de Romeinen was een te nauwe verwantschapsgraad een beperking om te huwen. Werde er niettegenstaande dat wel gehuwd dan volgde een ontbinding. Eventuele kinderen uit dergelijke relaties kregen bovendien het etiket “onwettig” opgekleefd. Ook incest was een restrictie om te huwen. Werde er toch gehuwd, dan volgden zware boetes. Werde huwen en kinderen krijgen bij de Romeinen als een burgerplicht gezien, dan was bij de Germanen de voortplanting de voornaamste functie van het huwelijk. Bleef het huwelijk kinderloos, dan was dit een grond tot echtscheiding. Het eerste huwelijksjaar werd als een proefjaar beschouwd. Werde de vrouw tijdens het eerste jaar zwanger, dan werd het voor de man moeilijker te scheiden. De bijslaap, dit is de consumptie van het huwelijk, was van levensbelang bij een huwelijk. Verder moest er een wil en intentie zijn tot permanente unie, wat een belangrijk onderscheid was met het concubinaat.(12)

Karolingische tijd

In de Karolingische tijd bleef de spanning tussen het wereldlijk en het kerkelijk huwelijk ongewijzigd. De Karolingers stelden voorop dat het wereldlijk huwelijk tot doel had het voortbrengen van erfgenamen, terwijl het kerkelijk huwelijk er vooral was om de menselijke lusten te beteugelen. Wel was er een toenemende bemoeienis van de Kerk in verband met het huwelijk waar te nemen. Een actieve instemming van beide partijen leidde tot een wettig huwelijk. Gratianus stipuleerde in zijn *Decretum* uit 1140 dat instemming het enige element was dat nooit aan een wettig huwelijk mocht ontbreken. De instemming diende wel te worden gekoppeld aan de *copula carnalis*, dit is de bijslaap, en aan de onmisbare echtelijke liefde. In de periode 1000-1500 waren clandestiene huwelijken gemeengoed. Door een boete te betalen kon de verplichting van een kerkelijk huwelijk worden afgekocht. Het huwelijk was voor de middeleeuwse theologen de beteugeling van de als gevaarlijk beschouwde menselijke seksualiteit. Dat is ook de reden waarom het zo lang duurde vooraleer de huwelijkssluiting werd beschouwd als iets waaraan de clerus moest deelnemen. Na 1000 werd de priesterzegen, die overigens thuis werd gegeven, meer gangbaar. Zoals reeds eerder gezegd duurde het tot 1215 vooraleer de aanwezigheid van een (parochie)priester verplicht werd. Hugo van Sint-Victor vond omstreeks 1130 dat het huwelijk een sacramenteel karakter had om twee redenen: 1) de liefde tussen man en vrouw is het

NEERLANDICE.

De H. Kerk verlangt of beveelt zelfs, dat de priester eenige 133 zaken uiteenzette voor hen, die in het huwelijk gaan treden. Ik zal thans daartoe overgaan.

I. De voornaamste doeleinden van het huwelijk zijn: 1° de voortbrenging van kinderen; 2° de wederzijdsche hulp der echtelieden.

II. Met betrekking tot het eerste doel zijn den gehuwden meerdere zaken geoorloofd, andere verboden.

1. *Wat is U geoorloofd?* 1° Het huwelijksgebruik, gelijk het genoemd wordt, dat bestaat in de vereeniging der lichamen. Hierbij moet ge in acht nemen, dat de vrouw behoort onder te

¹. Ita practice; theoretice perfectius ita: Tum *primum* aut aliquantum aquae super vesiculam effundere aut ipsam vesiculam in aquam pelvis immergere debes, interim etc.

². Cfr. *Rath*, Institutiones de Sacramentis in genere necnon de Baptismo et Confirmatione, n. 419.

Afb. 2. Aanhef van de Nederlands gestelde regels (zie afb. 1).

symbool van de gemeenschap tussen God en de menselijke ziel en 2) de lichamelijke band tussen man en vrouw vertegenwoordigt de verbinding tussen Christus en de Kerk. De strijd tegen de Katharen, vandaar het woord ketters, droeg er toe bij dat het huwelijk in theologische kringen meer waardering kreeg. De Katharen ontkenden dat het huwelijk noodzakelijk was. Bijgevolg beschouwden de Katharen het huwelijk niet als sacrament.(13)

Het principe in de vroeg-christelijke cultuur is dat er kon gehuwd worden met onderlinge toestemming. De aanwezigheid van een priester was in die tijd niet vereist. Ook hier was het doel de voortplanting. De gehuwden waren hun volledige huwelijksleven wel aangewezen op een seksuele partner.(14)

In 1215 voert het Vierde Lateraans Concilie de drie bannen van op de preekstoel in. Dit betekende dat het huwelijk gedurende drie opeenvolgende dagen vanop de kansel wereldkundig werd gemaakt. In dit concilie werd ook bepaald dat er pas mocht worden gehuwd vanaf een verwantschap in de vierde graad.

Het Concilie van Trente verplichtte bij de huwelijksvoltrekking de aanwezigheid van een priester en twee getuigen. Eeckhoudt ziet hierin een middel van de Kerk om in te gaan tegen de invloed van de ouders en familieleden bij de huwelijksluiting. De argumentatie in dit verband is echter niet duidelijk. Dit concilie bepaalde dan weer dat mocht gehuwd worden vanaf de derde graad van verwantschap. Dat een goed huwelijk nodig was bij rijke

liggen en op den rug. Zonder reden geschiede het niet op andere wijze. 2° Verder is geoorloofd alles, wat ter voorbereiding van het huwelijksgebruik noodig of dienstig is, als wederzijdsche aanrakingen enz.

2. *Wat is U verboden?* 1° Elk dusdanig gebruik van het huwelijk, dat de voortbrenging van een kind niet kan plaats hebben. Mocht derhalve iemand U aanraden het aantal kinderen op onnatuurlijke wijze te beperken, dan moet ge dien raad afwijzen. Vertrouw op de Goddelijke Voorzienigheid. Als Deze u kinderen schenkt, zal Zij het U bij de opvoeding daarvan niet aan de noodige hulp laten ontbreken. 2° Verder is het verboden elkander tot hevige gevoelens op te wekken, tenzij ge tot het huwelijksgebruik kunt en wilt overgaan.

III. Het huwelijksgebruik is niet alleen geoorloofd, maar ook verplichtend, als het door een van beiden ernstig gevraagd wordt. Dan moogt ge het niet weigeren, tenzij een gewichtige reden, b. v. ziekte u verontschuldigt.

IV. Als de goede God uw huwelijk gezegend heeft, vermijde de vrouw zorgvuldig alles, wat het kind zou kunnen schaden, als daar zijn: zeer zware arbeid, het dragen van zware lasten, hevige uitwendige of innerlijke bewegingen, inspannend fietsen, hevige toorn of hevige droefheid. Ook de man moet met dien toestand der vrouw rekening houden, en dan vooral haar geen groote droefheid veroorzaken. Eindelijk moeten beiden den goeden God vurig bidden, dat hun kind levend geboren worde en de weldaad van het h. doopsel ontvange.

V. Thans moet ik enkele zaken bemerken, met betrekking tot het h. doopsel.

1. *Moet het kind altijd gedoopt worden?*

Altijd; ook bij *miskraam*, d. i. wanneer de vrucht, het kind, afkomt voor den tijd; ook al heeft het kind nog geen mensche-lijke gedaante, ook al geeft het geen teeken van leven, ook al is de vrucht nog door vliezen omsloten.

2. *Wie moet het kind doopen?*

a) In gewone omstandigheden, als een kind gezond ter wereld komt, moet het gedoopt worden in de kerk en door den priester.

Afb. 3. Vervolg van de tekst in afb. 2. Na dit volgen nog twee bladzijden over de 'nooddoop' om doodgeboren vruchten, belast met de erfzonde, alsnog te redden van de hellestraf.

lui is een evidentie. Dat de invloed van de ouders hierin belangrijk was is eveneens vanzelfsprekend. Ten eerste vonden die ouders dat zij wisten wat het beste was voor hun kinderen. Huwelijken waren nochtans belangrijk om

op te klimmen op de sociale ladder. Trouwen bracht ook mee dat het netwerk van de gehuwden werd uitgebreid.(15) Philippe Godding stelt dat de vrouw vanaf haar huwelijk handelingsonbekwaam was. Zijn collega Dirk Heirbaut stelt echter dat de vrouw door haar huwelijk handelingsonbevoegd werd. Hij bedoelt dat de vrouw handelingsonbekwaam was tot haar man niet meer in staat was haar juridisch te vertegenwoordigen of wanneer voor de partners tegengestelde belangen optraden. Op dergelijke momenten had de vrouw wel degelijk de bevoegdheid op te treden in rechtshandelingen.(16)

De lange zestiende eeuw

De periode 1450-1650, ook wel de lange zestiende eeuw genoemd, valt samen met godsdienstoorlogen, beeldenstorm en de reformatie. Protestantisme en calvinisme staken de kop op, in onze contreien vonden hagepreken plaats. Van meet af aan was het duidelijk dat de protestanten en de calvinisten het huwelijk niet als sacrament beschouwden. Voor de 16de eeuw stoelde het kerkelijk huwelijk op een zwakke basis die door de reformatie nog verder werd uitgehold. De zwakke basis kwam er bij gebrek aan duidelijkheid over de verhouding tussen het kerkelijk en wereldlijk gezag in verband met de huwelijksluiting. Het Concilie van Trente probeerde een antwoord te bieden.

28

Luther en Calvijn legden heel veel nadruk op de verloving. Een verloving aangegaan zonder ouderlijke toestemming was nietig. Volgens beide heren was deze toestemming onontbeerlijk. Het aangaan van een huwelijk werd tijdens de reformatie beschouwd als een rationele beslissing. Hartstocht was een slechte basis voor een goed huwelijk. Hartstocht vergrootte ook de kans dat een verliefd koppel snel genoeg kreeg van elkaar. Huwelijken uit financiële overwegingen werden eveneens afgewezen. Grote leeftijdsverschillen tussen de partners waren eveneens uit den boze. Wat wel belangrijk was, onontbeerlijk zelfs, was de toestemming van beide families. Bijgevolg werden de beste huwelijken voltrokken tussen mensen van de zelfde godsdienst en een gelijkwaardige sociale achtergrond. Wederzijds respect was onontbeerlijk. Dat moest er zijn om samen moeilijke tijden te doorstaan. In Nederland waren katholieken verplicht voor het stadhuis te trouwen. Woonden zij in een gehucht zonder schout dan moesten zij hun huwelijk door een predikant laten inzegenen.(17)

Napoleon & co

Op 5 december 1781 vaardigt keizer Jozef II een besluit uit dat bepaalde dat voortaan alleen bisschoppen huwelijksdispensaties mochten verlenen. Jozef II had het niet zo op de Kerk begrepen en op 28 september 1784 vaardigde

hij een edict uit met twee belangrijke regels. Vooreerst werd het huwelijk omgevormd tot een louter burgerlijk contract waarvoor alleen burgerlijke rechtbanken bevoegd waren. Na het burgerlijk gedeelte volgde de voltrekking voor de kerk.(18) Voorts hadden jongeren onder de vijftienving jaar (= minderjarig) de toelating van de ouders nodig om te mogen huwen. Weigerden de ouders deze toestemming kon de huwelijkskandidaat naar de rechtbank trekken in een poging om alsnog de toestemming van de rechter te krijgen.(19) In 1791 echter schroefde keizer Leopold II de huwelijks wetten van Jozef II terug.(20)

Ondertussen was de Franse Revolutie een feit en werd, eveneens in 1791, in Frankrijk het burgerlijk huwelijk ingesteld dat diende te worden voltrokken voor de ambtenaar van de burgerlijke stand. Professor Batbie schrijft: ... *la séparation de la religion et du civil a été faite d'une manière excessive, et que les législations ont cédé à une réaction extrême contre la puissance du clergé.* (21) Deze wetgeving zal mettertijd naar onze contreien overwaaien, al werd deze nieuwigheid niet overal even goed ontvangen. In 1803 nam Napoleon een besluit dat in het Franse burgerlijk wetboek van 1804 werd opgenomen. Voortaan was het gezin opnieuw de hoeksteen van de maatschappij. De napoleontische wetgeving zal overigens in ons land nog lange tijd gehandhaafd blijven. Zelfs tot na de onafhankelijkheid in 1830 zal de Code Napoleon in ons land worden gebruikt.(22)

Beperkingen en beletselen

Men kon echter niet zo maar in het huwelijksbootje stappen. Er waren immers nogal wat zogenaamde huwelijksbeletselen. Om te beginnen waren er de verbiedende. Die leidden echter niet tot ongeldigheid van het huwelijk. Het overtreden kon wel bestraft worden met een boete. Zo waren er bepaalde periodes in het jaar waarin van trouwen moest worden afgezien. De vasten was zo een periode, evenals de advent. Naast de verbiedende waren er ook nog de vernietigende huwelijksbeletselen. Zoals het woord het zegt brachten deze beletselen de nietigheid van het huwelijk teweeg. Zo mocht men huwen van zodra de betrokkenen de leeftijd hadden bereikt om seksuele betrekkingen te hebben. Dit begrip was natuurlijk rekbaar en voor interpretatie vatbaar. Impotentie werd trouwens aanzien als een grond tot nietigverklaring van het huwelijk. Verder moesten beide partners tot het katholiek geloof behoren. Wanneer een van beide partners niet tot het katholiek geloof behoorde was dat een huwelijksbeletsel. Betrokken persoon was immers niet gedoopt. Daarmee wordt gestipuleerd dat gedoopt zijn een van de essentiële vereisten was voor het afsluiten van een huwelijk. Bigamie was des duivels en dus uitgesloten. Zolang de partner uit het eerste huwelijk nog leefde was een tweede huwelijk onmogelijk. Personen die de gelofte van kuisheid hadden afgelegd, personen die waren toegetreden tot een religi-

euze orde en elke man die de wijding van subdiaken had ontvangen werden verboden te trouwen. De afwezigheid van instemming met het huwelijk was een vernietigend huwelijksbeletsel, net als het gebruik van geweld overigens. Ook incest behoorde tot de categorie van huwelijksbeletselen die de vernietiging van het huwelijk meebrachten. Later zullen we uitgebreid op dit onderwerp terugkomen. Ook spirituele verwantschap behoorde tot de zelfde categorie.(23)

Clandestiene huwelijken

In de middeleeuwen, voor het Concilie van Trente (1545-1563) was er slechts een voorwaarde voor een geldig huwelijk: de personen in kwestie dienden tegenover elkaar huwelijksbeloftes uit te spreken. Er waren twee soorten, maar elk met een bijzondere intentie: 1. *verba de praesenti*: de partners spraken de werden "Ik trouw met u" uit en waren vervolgens getrouwd; 2. *verba de futuro*: gepaard gaand met het uitspreken van de woorden "Ik zal met u trouwen" waardoor het koppel verloofd was om kort daarna te huwen. De verloving werd in een huwelijk omgezet nadat ze samen hadden geslapen en met elkaar seksuele omgang hadden gehad, de zogenaamde bijslaap. De huwelijksbeloftes konden openbaar gedaan worden, maar ook in het geheim afgesloten. In het laatste geval was er sprake van een clandestien huwelijk. Hoe dan ook, in beide gevallen was er sprake van een geldig huwelijk. Pas vanaf het Vierde Lateraans Concilie (1215) werd er een duidelijke voorkeur geuit voor het openbaar uitspreken van de verbintenissen. Nochtans blijven clandestiene huwelijken nog lange tijd bestaan. Het aangaan van een clandestien huwelijk zal trouwens voor problemen zorgen bij een eventuele scheiding. Geen van beide partners kon immers bewijzen dat er huwelijksbeloftes waren uitgesproken.

Ten gevolge van het Concilie van Trente werd het Tametsi-decreet uitgevaardigd waarbij werd gedecreteerd dat clandestiene huwelijken niet langer als geldig werden getolereerd. Een andere bepaling uit het Tametsi-decreet was dat het huwelijk met drie bannen kenbaar moest worden gemaakt. Op die manier kregen opposanten de kans zich tijdig tegen het aangekondigde huwelijk te verzetten. Nog volgens het zelfde decreet diende voortaan te worden gehuwd in het bijzijn van een priester en twee getuigen. Het grote gevolg van dit decreet was dat de clandestiniteit verschoof van het huwelijk naar de huwelijksbelofte. Door het feit dat de huwelijksbelofte niet werd uitgesproken in het bijzijn van getuigen kon die dus gemakkelijk ontkend worden. Dit gaf dan weer aanleiding tot rechtszaken.(24) Maar op dit onderwerp gaan we verder in deze bijdrage door.

Schaking

Een bijzonder fenomeen in het huwelijksgebeuren was het schaken van de geliefde.

In de 12de eeuw stelt de Katholieke Kerk het principe van de consensualiteit centraal in de wetgeving in verband met het huwelijk. Dit was een canonieke bepaling met ver strekkende gevolgen. Dit druiste immers in tegen het gewoonterecht dat voornamelijk de bescherming van het familiebezit voor ogen had. Schaking was dan ook een “prachtig” middel om een clandestien huwelijk aan te gaan, wat eigenlijk tegen de vigerende wetgeving inging.

Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw vaardigden overheden vaak strenge wetten uit ter bestraffing van schaking. Deze wetten maakten echter een onderscheid tussen schaking met of zonder toestemming van de vrouw. Sommige onderzoekers zien het laat-middeleeuws huwelijk als een familie-alliantie waarbij diegenen die huwden onderwerp waren van een transactie. Door sommige historici wordt schaking beschouwd als een middel door jongeren aangewend om in te gaan tegen de geldende huwelijksnormen en tegen het ouderlijk gezag. De jongeren achtten de persoonlijke keuze en de affectie die ze voor elkaar voelden veel belangrijker. Andere historici zagen de schaking waarbij de vrouw het slachtoffer was een fenomeen waarbij de familie van de man een middel had gevonden om hun sociaaleconomische positie te verbeteren. Deze historici maakten ook het onderscheid tussen de schaking met toestemming van de vrouw en de schaking tegen de wil van de vrouw. De strenge strafbepalingen, soms werd executie uitgesproken, werden zelden gevolgd. In het Leuvense werden in verband met schaking volgende straffen uitgesproken:

- doodstraf	1,80 %
- verbanning/bedevaart (25)	30,63 %
- compositie	63,96 %
- geen veroordeling	3,60 %

Deze percentages zijn gebaseerd op een totaal van 111 gerechtelijke uitspraken. Bedevaarten gingen meestal richting Cyprus, Rome, Milaan en Santiago de Compostella. Compositie was een soort minnelijke schikking. Minnelijke schikkingen werden in de late middeleeuwen algemeen aanvaard en was een volledig legale praktijk. De compositie was echter niet mogelijk wanneer iemand een aanklacht had ingediend. Compositie was voor de meier of baljuw altijd interessant. Hij kreeg immers een deel van het geld. En het ging soms om enorme bedragen. In Leuven werd er een compositie bedongen die gelijk stond aan het loon voor 4 jaar en 50 dagen van een meester-metselaar. Geen klein bier dus! Het schaken van een meerderjarige vrouw die daar ook mee instemde werd niet bestraft. Het schaken van minderjarige vrouwen/meisjes,

ook al stemden ze in, was hoe dan ook strafbaar. Een belangrijk element in dit verhaal was het schreeuwen. Vrouwen die werden geschaakt konden beginnen schreeuwen. Het schreeuwen moest echter door getuigen worden bevestigd. Ook wanneer meerderjarigen schreeuwden werd de schaking strafbaar. Men ging er van uit dat iemand die schreeuwde zijn instemming niet had gegeven. Het grote probleem was natuurlijk het vinden van betrouwbare getuigen.(26)

Rapt de séduction

De *rapt de séduction* is een fenomeen dat vergelijkbaar is met de schaking. Ricard omschrijft de “rapt” als een misdaad die werd begaan tegen het ouderlijk gezag. Het gaat om de ontvoering van een minderjarig persoon, met de toestemming van deze persoon, met het doel deze te huwen zonder dat de ouders van de ontvoerde hier kennis van hadden. In Frankrijk werd de “rapt” met de doodstraf bestraft, zowel voor de ontvoerder als voor de ontvoerde (Ordonnance de Blois, 1579). Gratie werd in deze gevallen nooit verleend. De *rapt de séduction* is niet te verwarren met de *rapt de violence* en de *rapt de viol* die gepaard gingen met het gebruik van geweld.(27)

Ook Godding noemt de *rapt de séduction* een heftige reactie van jongeren tegen hun familie. Stedelijke autoriteiten in Vlaanderen trachtten dit fenomeen dan ook al zeer vroeg te bestrijden. Zo vaardigde Biervliet al in 1194 een keure uit ter bestrijding van deze voorvallen, wat er op wijst dat het toch als ernstig werd aanzien. In 1230 volgde Ieper, in 1275 Grimbergen en in 1278 vaardigde Brugge een gelijkaardige keure uit. Godding ziet de oorsprong van de “rapt” in de Kerk die uitging van de onderlinge toestemming van de huwelijkskandidaten en in het feit dat de ouders en hun families druk legden op de burgerlijke autoriteiten om tegen het standpunt van de Kerk in te gaan. De stedelijke autoriteiten moesten er maar voor zorgen dat jongeren niet konden trouwen zonder toestemming van de ouders. De autoriteiten spraken dan ook zware straffen uit: doodstraf, boetes, verbanning en het aanslaan van goederen. Er werden natuurlijk zwaardere straffen uitgesproken wanneer de ontvoerde minderjarig was of wanneer de ontvoerde nog niet klaar was om te huwen. Ging het om een ontvoerde vrouw dan werden alle goederen haar ontzegd en werd ze uit haar erfenisrechten ontzet.(28)

Het woord “rapt” komt van het Latijnse woord *raptus* wat steeds een negatieve seksuele connotatie heeft en duidt op verkrachting, maar in deze context betekent het ontvoering, schaking.(29) *Séduction* betekent, vertaald, verleiding. In de 17de eeuw ging het hierbij echter om een daad om invloed op iemand uit te oefenen. Daardoor wordt die andere afhankelijk van de verleider. Hierdoor krijgt de verleider een zekere machtspositie ten opzichte van de andere. Ook hier dus weer een negatieve connotatie.(30)

Volgens De Munck was de “rapt de séduction” een familiale maar vooral opportunistische huwelijksstrategie waarvan in eerste instantie vrouwen het slachtoffer werden. Ouderlijke dominantie en gearrangeerde huwelijken waren in de achttiende eeuw schering en inslag. De “rapt” kende dan ook een piek in het derde kwartaal van de 18de eeuw. Tussen 1750 en 1770 waren enkele karakteristieken van de “rapt” gewijzigd. Plotseling waren de vrouwen niet meer de verleide partij, maar werden zij ook de actieve verleidsters. In het begin van de 18de eeuw werden straffen vooral opgelegd aan de verleidende partij. Naarmate de eeuw vorderde werden ook meer en meer straffen opgelegd aan diegenen die verleid werden. Waarschijnlijk vertrok men van het principe van uitlokking. In elk geval leidde de “rapt” tot een grote tweespalt tussen kerkelijke en wereldlijke overheden. De Kerk ging daarin soms zover dat ze de jongeren fysiek buiten het bereik van de ouders hield door ze onderdak in een klooster te geven tot het huwelijk een feit was. Ouders trokken met hun grieven naar de burgerlijke overheid, wat tot processen leidde. Het resultaat van dergelijke processen hing grotendeels af van het machtsevenwicht tussen de kerkelijke en de wereldlijke autoriteiten. Dit complexe conflict bereikte op het einde van het Ancien Regime zijn hoogtepunt. Zo trok de Brugse magistraat in 1763 met al haar grieven naar Wenen voor een oplossing. In de Oostenrijkse Nederlanden werden tussen 1700 en 1784 negentig gerechtelijke dossiers geopend naar aanleiding van een “rapt de séduction”.(31)

Incest

Hiervoor hebben we gezien dat incest een van de huwelijksbeletselen was. Incest werd vroeger veel ruimer bekeken dan nu. Mayke De Jong (32) haalt in dit verband het verhaal aan van Stefanus, graaf van Auvergne. Stefanus was verloofd met de dochter van graaf Regimund. Hij zou haar ook huwen tot het ogenblik dat hij er achter kwam dat hij vroeger een relatie had gehad met een bloedverwante van zijn verloofde. Het aanstaande huwelijk kon niet doorgaan omdat Stefanus zich schuldig zou maken aan incest.

Het woord incest komt van het Latijn *incestum* of *incastum* wat onkuis betekent.

In de 7de eeuw vaardigden de Germaanse heersers verordeningen uit in verband met incest. Zij en niet de Kerk probeerden dus het probleem te beheersen. Hun wetgeving bepaalde dat pas vanaf de zesde graad volgens de Romeinse telling, dit is achterneef en -nicht, mocht worden gehuwd. Expliciet werden volgende personen genoemd waarmee men niet kon huwen: de weduwe van de broer, zuster van de overleden echtgenote, de weduwe van een oom langs vaders- of moederszijde, of een stiefdochter. Als verantwoording voor de houding steunden zij op de bijbel, meer bepaald op Leviticus 8,7-20.

Echter Lev. 8,7-20 maakt huwen met de weduwe van de broer tot een heilige plicht. Op de vraag waarom men geslachtelijke omgang tussen verwanten verbood kwam geen bevredigend antwoord. Jack Goody (33) ziet hierin een middel om de aristocratie er van te weerhouden legitieme erfgenamen voort te brengen. David Herlihy (34) ziet in de verboden een middel om de vrouwen te laten circuleren, terwijl G. Duby (35) denkt dat de verordeningen door de clerus werden aangegrepen om grip te krijgen op de huwelijksluiting bij leken. Alhoewel de regeling tot het vermijden van verwantenhuwelijken van bovenaf werd opgelegd werd ze toch door de basis ondersteund.(36)

Verder mag ook niet vergeten worden dat er naast het fysieke ook geestelijke verwantschap als incest werd beschouwd. Een klassiek voorbeeld hierbij was de meter of de peter. De incestwetgeving bood dan ook ongekende mogelijkheden tot echtscheiding. Bij voorbeeld: de vader wordt peter van zijn eigen kinderen. De ouders kunnen niet langer getrouwd blijven, want het ging hier immers om incest.(37) Incest was in de middeleeuwen dan ook meest gangbare “methode” om dispensatie van het verbod op echtscheiding te krijgen. (38)

“Zijn jullie nog steeds bereid te scheiden?”: de echtscheiding

34

Dit was de vraag die de rechter stelde, medio jaren 1990, bij een echtscheiding met onderlinge toestemming. Maar laten we even nagaan hoe het er veel vroeger aan toe ging.

In de paragrafen over het huwelijk hebben we gezien dat de visie van de Katholieke Kerk domineerde in deze materie. Op het gebied van echtscheidingen was dat niet anders. De Kerk beschouwde het huwelijk als een sacrament. Dit hield in dat een monogaam huwelijk onontbindbaar was en is. Nochtans werden voor de 9de eeuw overspel door de vrouw en kinderloosheid als echtscheidingsgronden erkend. De 9de-eeuwse bisschoppen veegden deze twee grondslagen tot echtscheiding van tafel. Eind 9de eeuw was de scheiding van tafel en bed wel mogelijk. (39)

Tot in de 12de eeuw was de bevoegdheid van de kerkelijke rechtbanken het bepalen of er gronden waren waarop een huwelijk kon worden ontbonden. In de regel was dat incest. Overspel door de man, overigens alleen overspel met de wettige echtgenote van een andere man, werd door de Kerk veroordeeld maar was geen grond voor een echtscheiding. (40)

In het 15de-eeuwse Gent aarzelden de poorters niet om bij huwelijkspekrielen kerkelijke en wereldlijke rechtbanken in te schakelen. Volgens die poorters was de scheiding van tafel en bed een laagdrempelige procedure in tegenstelling tot de nietigverklaring van het huwelijk die er pas kwam na een onderzoek en het voorleggen van bewijzen van de aanwezigheid van een

of ander huwelijksbeletsel. Bij een nietigverklaring van een huwelijk in het canoniek recht werd het huwelijk beschouwd als nooit te hebben plaatsgevonden. Verzoeningen waren totaal uitgesloten. Eventueel kon de toestemming worden gegeven tot het aangaan van een nieuw huwelijk. We moeten er echter ogenblikkelijk aan toevoegen dat nietigverklaringen niet frequent voorkwamen. De officiaal, zeg maar de voorzitter van de kerkelijke rechtbank, onderzocht grondig of de aanklacht de test van het onderzoek kon doorstaan. Twijfelde de officiaal werd een vonnis uitgesproken waarin de bestendiging van het huwelijk naar voor werd geschoven. De Gentse *costumen* zwijgen over de materiële gevolgen voor een nietig verklaard huwelijk. De gronden waarop een nietigverklaring kon worden uitgesproken waren onder andere: affiniteit en onwettige geslachtsgemeenschap, daarnaast ook *ligamen* en impotentie en tot slot spirituele verwantschap waarbij de vader peter was van een kind van zijn vrouw uit een eerder huwelijk. In se ging het dus om incest. *Ligamen* waren meerdere door de officiaal bij vonnis vastgestelde huwelijksbanden. Op de keper beschouwd was het resultaat dus bigamie en dat was uiteraard niet toegelaten. Na het Concilie van Trente zal deze grond tot nietigverklaring stilletjes verdwijnen.

Maar hoe ging het dan verder? Wie kreeg wat toebedeeld? De *katelen*, dit zijn grosso modo de roerende goederen, werden 50/50 of volgens een andere sleutel tussen de ex-echtgenoten verdeeld. Dan zijn er uiteraard ook nog de *propres* of de patrimoniale goederen. Die waren door de respectieve huwelijkspartners in het huwelijkspatrimonium ingebracht. Bij het uitspreken van de nietigverklaring werden deze goederen niet verdeeld maar gingen ze terug naar diegene die ze inbracht of erfde. Een nietigverklaring van een huwelijk betekende dan ook heel dikwijls een materiële achteruitgang. (41)

Zoals reeds herhaalde malen gezegd had de Kerk heel wat te vertellen wanneer het ging over huwen en scheiden. De Kerk waagde daarbij soms de burgerlijke kant van de zaak te overheersen, wat door de wereldlijke autoriteiten helemaal niet kon gesmaakt worden. Naast de nietigverklaring van het huwelijk kon de Kerk ook een scheiding van tafel en bed uitspreken. Hoe werden de goederen in dit geval verdeeld? Keren we even terug naar het 15de-eeuwse Gent. Volgens Van Melkebeek hullen de normatieve bronnen, waarmee ze in grote mate de *costumen* bedoelt, zich in een compleet stilzwijgen, zodat het opdoen van de wetenschappelijke kennis in verband met de boedelverdelingen bij scheidingen van tafel en bed werd gehinderd. In het klassiek canoniek recht werd een scheiding van tafel en bed toegestaan in geval van overspel en ketterij. Later werden daar bijgevoegd de wreedheid en de onverenigbaarheid van karakter. Hoe dan ook, het huwelijk bleef bestaan, maar er blijft een verbod om opnieuw te huwen. De huwelijksplichten werden tijdelijk opgeheven en het huwelijksvermogen werd ontbonden. De verdeling gebeurde op de zelfde manier als bij een nietigverklaring. Doordat de vrouw niet langer onder voogdij van haar man stond werd ze opnieuw

handelingsbekwaam. (42)

In 1560 vluchtten Antoenys de Reus (ex Kortrijk) en zijn vrouw Lijksen naar Londen. Zij hadden immers sympathie opgevat voor het protestantisme. Antoenys bekende dat hij vroeger met een andere vrouw *huis had gehouden* met wie hij twee kinderen had. Hij was er echter van overtuigd dat deze eerste huwelijksbelofte ongeldig was omdat ze gedaan was in ongelof. De vrouw in kwestie was katholiek en was dat ook gebleven. Antoenys de Reus kreeg onder zijn voeten omdat hij nooit bij zijn eerste vrouw had mogen weggaan, ook al was en bleef zij katholiek. Calvijn raadde vrouwen aan bij hun katholieke man te blijven ook al werden ze mishandeld wegens hun protestants geloof. De vrouw mocht in dergelijke gevallen haar man alleen verlaten als haar leven in gevaar was. Het Concilie van Trente maakte in de Katholieke Kerk een echtscheiding principieel onmogelijk. Het samenwonen kon wel tijdelijk worden opgeschort en dit wanneer het huwelijksleven ondraaglijk was geworden. Verder werd de scheiding van tafel en bed mogelijk. Geldige redenen waren overspel en mishandeling. Protestanten zagen dan weer twee gronden voor een echtscheiding, namelijk overspel en de kwaadwillige verlating. De Church of England bepaalde dat een echtscheiding alleen door het parlement kon worden uitgesproken. Dit was uiteraard een omslachtige en dure aangelegenheid die alleen voor de elite was weggelegd. In Nederland maakte de Politieke Ordonnantie uit 1580 echtscheidingen mogelijk op basis van overspel of kwaadwillige verlating. Dat hebben we hiervoor al gezien, maar er kwam een grote “maar” aan te pas. De predikant en de ouderlingen van de plaatselijke kerk probeerden het huwelijk te redden, soms tegen beter weten in. Mislukten alle pogingen, dan werd de zaak doorverwezen naar de wereldlijke overheid. (43)

Er zijn al heel wat gronden voor een echtscheiding de revue gepasseerd, maar soms moest het echt niet ver te worden gezocht. Een slechte adem was al voldoende om de echtscheiding aan te vragen. Jacques de Boosere was getrouwd met Cristynken Wellecome. Beiden waren afkomstig uit Gits (West-Vlaanderen). Na vier maanden huwelijk trok Jacques naar de geestelijke rechtbank te Brugge. Zijn vrouw had een stinkende adem en *heeft gheen huys connen houden*. Cristynken voerde als verdediging aan dat ze die slechte adem al lang voor het huwelijk had en dat ze dat niet kon verbeteren, en *alsoo dheeschere daeromme de verweereghe seere is mishachtende ende daghe-lycx daeromme batementende ende haere ruyse doende*. Spijtig genoeg is de uitslag van dit geding niet gekend. (44) Volgens Kloek trad in de tweede helft van de zeventiende eeuw de emotionalisering van het gezinsleven in. (45) Dit zal ongetwijfeld zijn belang en invloed hebben gehad bij het huwen. Het rationele verdween stilletjes aan. Liefde kwam in de plaats.

Door de Franse grondwet van 1791 werd het burgerlijk huwelijk erkend. Door de wet van 1792 en het decreet van 22 april 1794 viel er in Frankrijk een sterke toename van het aantal echtscheidingen te noteren. In 1795 werden

de Zuidelijke Nederlanden definitief bij Frankrijk ingelijfd. Een civielrechtelijke eenmaking drong zich dan ook op. In 1804 werd de echtscheidingswet enigszins teruggeschoefd. De Code Napoleon (1804) bleef gedurende de Hollandse periode, zowel in België als in Nederland, in gebruik.

Het Concilie van Trente voerde de verplichting in parochieregisters bij te houden. Op 17 juni 1796 werden de registers van de burgerlijke stand officieel ingevoerd. De wet van 20 september 1792 somde de echtscheidingsmotieven op: onverenigbaarheid van karakter, onderlinge toestemming, een van de partijen was krankzinnig, er waren criminele misdrijven begaan en de verlating. Voor al deze motieven dienden de bewijzen te worden voorgelegd aan de zogenaamde *Tribunal de la Famille*. Ondanks het feit dat Gent de hoofdplaats was van het Scheldepartement heeft deze stad nooit een familie-rechtbank gehad. Op 22 april 1794 werd een decreet uitgevaardigd dat een echtscheiding kon worden uitgesproken wanneer kon worden bewezen dat de partners al zes maanden van elkaar gescheiden leefden. In 1804 werden de echtscheidingsgronden opnieuw opgesomd en die verschilden nogal van het lijstje uit 1792: fysieke mishandeling, na ontorende straffen, na criminele straffen en bij onderlinge toestemming. Een echtscheiding met onderlinge toestemming was echter een dure en langdurige procedure. Er moest aan nogal wat voorwaarden worden voldaan. Zo moest de man minimum 25 jaar oud zijn (geen maximumleeftijd), terwijl de vrouw minimum 21 jaar oud moest zijn, maar niet ouder dan 45 jaar oud mocht zijn. Bovendien moest het huwelijk minimum twee jaar en maximum 20 jaar geduurd hebben. Nog een nieuwigheidje was dat de echtscheiding pas formeel was na overschrijving van het vonnis in de registers van de burgerlijke stand. De napoleontische echtscheidingswetgeving werd in de Zuidelijke Nederlanden pas in 1807 officieel van kracht. L. Eeckhoudt vergeleek de echtscheidingscijfers van een aantal steden en van een aantal plattelandsgemeenten. In de periode 1796-1830 werden in Antwerpen 0,17 % van de huwelijken (16.667) ontbonden. Voor Brussel was dit 0,66 %. Het verschil in reële aantallen werd in de loop van de jaren kleiner. De auteur maakt ook een vergelijking tussen Antwerpen/Brussel (samen) en Gent/Brugge (samen) over de periode An V-1814. In Antwerpen/Brussel werd er in 11,89 % van de gevallen gescheiden. In Gent/Brugge was dit slechts 7,21 %. Op het platteland waren de cijfers nog lager. In de bestudeerde periode (1796-1830) kwamen in Beveren, Temse en Waasmunster geen echtscheidingen voor. In de latere steden Lokeren en Sint-Niklaas en ook in Aalst en Sinaai werden slechts 1,12 % aan echtscheidingen (t.o.v. de huwelijken) genoteerd. (46)

In de eerste jaren na de Franse Revolutie bestond de eerstegraads rechtspraak wat een arbitrale rechtspraak was. Dit betekende dat de partijen in overleg hun rechters aanduidden. Die uitspraak was in principe niet vatbaar voor beroep of cassatie. Gent kende geen familierechtbanken maar wel zogenaamde "successieve familieraden". Deze raden waren nodig voor het bekomen van

een echtscheiding door onderlinge toestemming (W20.09.1792). (47)

De Code Civil boog zich over de vraag, ja of neen, en binnen welke grenzen en op welke gronden de ontbinding van het huwelijk bij wet moest worden toegestaan. Een echtscheiding moest voorkomen dat een ontspoord huwelijk de gevestigde maatschappelijke orde, de goede zeden, de eer en het leven van de onschuldige echtgenoot of echtgenote in het gedrang werd gebracht.

Afb. 4. Om aan het huwelijk te beginnen kon je voor raad bij de kerk terecht.

In 1816 wordt de vrij liberale napoleontische wetgeving inzake echtscheidingen afgeschaft. In 1838 gaan de Nederlanders nog verder. In dat jaar verdwijnt daar de echtscheiding met onderlinge toestemming uit hun burgerlijk wetboek. De echtscheiding wegens bepaalde oorzaak werd door de Nederlandse wetgevers aan strengere voorwaarden onderworpen. Het 19de-eeuwse België, dat overigens nog altijd streng gelovig was, behield de oorspron-

kelijke echtscheidingswetgeving van de Franse Code Civil. België kende in die tijd overigens lage echtscheidingscijfers. Een Frans senator trok toch aan de alarmbel want hij zag in België een onrustwekkende stijging van de cijfers (1830: 4; 1879: 151). Bij Ledeganck, die een vertaling naar het Nederlands maakte van het burgerlijk wetboek (1849), zien we dat de echtscheidingswetgeving zich grotendeels beperkte tot het vastleggen van een procedure die slechts zelden werd ingezet. De echtscheidingswetgeving was een strategie ter bescherming en beveiliging van de hooggewaardeerde instelling die huwelijk heette. De artikels 229 tot en met 232 B.W. bepaalden de wettelijke gronden tot echtscheiding wegens bepaalde oorzaak: buitensporigheden, mishandelingen, grove beledigingen, veroordelingen *van eenen der echtgenooten tot eene onteerende straf*. Tot slot was ook het onvermijdelijke overspel grond tot echtscheiding, maar er werd een onderscheid gemaakt. Voor de man geldt dit zonder meer als wettelijke grond. De vrouw kon overspel alleen invoeren wanneer de man *zijn bijzit ten hunnen gemeenen huize gehouden heeft*. Wanneer de rechter de schuld en het tekortschieten van minstens een van beide echtgenoten bewezen acht, zal hij de echtscheiding toestaan. De rechter kreeg dan ook de positie van *arbitre souverain* toegedicht. (48)

Wanneer de vrouw de man verliet werd deze laatste door de gemeenschap beschouwd als zijnde onbekwaam om een goed huwelijk te leiden. In dit geval kon de man een opsporingsadvertentie plaatsen, in de Gazette van Gend bij voorbeeld, in een poging om zijn eer te redden. Zo is er het voorbeeld van de man die denkt dat zijn vrouw uit eigen beweging is vertrokken. In de advertentie belooft hij de vrouw bij haar terugkeer vriendelijk te zullen ontvangen. Wanneer de man de vrouw verliet was het een ander paar mouwen. Meestal kreeg de vrouw met grote financiële problemen te kampen. Een groot deel van deze vrouwen kwam in de armenzorg of nog erger, de prostitutie, terecht. (49)

Tot lang na Napoleon bleef de combinatie Code Napoleon/christelijk huwelijk een punt van discussie. We kennen ondertussen het standpunt van de Katholieke Kerk, namelijk dat een huwelijk gebaseerd is op wederzijdse toestemming en dat het huwelijk een sacrament is wat het huwelijk onontbindbaar maakt. De Code Napoléon ziet het huwelijk dan weer als een puur burgerlijk contract dat gewoon te niet kan worden gedaan.

Artikel 180 van de Code Napoléon (C.N.) brengt echter twee belangrijke elementen naar voor. De tekst gaat als volgt: *Le mariage qui a été contracté sans le consentement libre des deux époux, ou de l'un d'eux, ne peut être attaqué que par les époux, ou par celui des deux dont le consentement n'a pas été libre. Lorsqu'il y a eu erreur dans la personne, le mariage ne peut être attaqué que par celui des deux époux qui a été induit en erreur*. In deze wettekst komen naar voor: 1. het gebrek aan instemming van een van de echtgenoten of van beide en 2. een vergissing in de persoon waarmee men huwde. Vooral het tweede, "verginging in de persoon", vraagt een woordje uitleg. We doen

dit aan de hand van een voorbeeld. Een katholieke vrouw denkt (burgerlijk) gehuwd te zijn met een gelijkgestemde ziel. Deze laatste vertikt het echter een kerkelijk huwelijk aan te gaan. In dit geval kan de rechter op grond van “een vergissing in de persoon” het huwelijk als niet-bestaande beschouwen. Marcadé omschrijft dit als volgt: *La femme dont le mari décline absolument le mariage sacramental peut ne point se borner à demander la séparation de corps, et qu'elle a le droit de réclamer et d'obtenir l'annulation du mariage civil*. Volgens Marcadé kon de rechter het annuleren van het huwelijk, in dit geval, niet weigeren. (50)

De Code Napoléon ging overigens uit van het bestaan van *des mariages nuls* (onbestaande huwelijken) en *des mariages annulables* (vernietigbare huwelijken). De *mariages nuls* kwamen er op grond van twee principes: 1 *par défaut de consentement* (bij gebrek aan instemming), 2. *par défaut de liberté dans le consentement* (bij gebrek aan vrijheid bij de instemming). Beide waren gebaseerd op artikel 146 C.N. In het eerste geval kon er geen sprake zijn van een *mariage annulable* want er bestond geen huwelijk (*mariage nul*). In het tweede geval was er wel een huwelijk, er was immers instemming, maar de instemming was niet vrij gegeven. Het huwelijk was in dit geval “vernietigbaar”, maar het was aan de rechter hierover uitspraak te doen. (51) Met de *mariages nuls* had de Katholieke Kerk geen problemen. Het ging immers om de instemming, of het gebrek er aan, een essentiële vereiste voor de Kerk om een huwelijk af te sluiten.

40

Het principe van *l'erreur dans la personne* viel voor de Katholieke Kerk moeilijker te aanvaarden. Immers, de Franse overheid beschouwde het huwelijk als een zakelijk contract. Het reeds vernoemde artikel 180 C.N. zegt dat het contract slechts waarde had *quand il émane d'une connaissance suffisante de l'objet voulu et d'une volonté exempte de nécessité et de contrainte*. *Dans le cas d'erreur substantielle sur l'objet et la matière du contrat, le contrat est nul de plein droit*. (52) De Franse overheid beschouwde bij deze het huwelijk als een zakelijk (handels)contract. Dat de Kerk daarmee niet kon omgaan, spreekt voor zich.

De Kerk zag in het geval van *erreur* twee mogelijkheden. De eerste was diegene *s'il y a erreur sur les qualités de personne*. In dit geval was, volgens de Kerk, het huwelijk geldig. In het tweede geval gold het credo *error qualitas redundat in errorem personae*. De *erreur de qualité* was dus grond tot ongeldigverklaring van het huwelijk. Hierop was echter een uitzondering: het slavenendom. In het geval een man een slavin huwde, in de overtuiging dat het om een vrije vrouw ging, mocht de man zijn huwelijk als onbestaande beschouwen. In dit geval zou het huwelijk immers te veel op de man wegen. (53)

De Franse Katholieke Kerk bij monde van C. Daniel (jezuïet) omschreef een echtscheiding met volgende woorden: *Le divorce est le cri de ralliement d'une démagogue en délire*. (54)

In de 19de en de vroeg-20ste eeuw werd voor Vlaanderen een verband teruggevonden tussen ongeletterdheid en echtscheiding. In Nederland werd voor de zelfde periode een verband gezien tussen de sociale klasse en echtscheiding, vooral bij groepen die hoger op de culturele ladder gesitueerd werden. Er is dus een gelijkenis in de bevinding voor Vlaanderen en die voor Nederland. (55)

A. van Deursen schreef in 1978 dat de *echtscheiding bleef toch een volstrekt marginaal verschijnsel, zonder invloed op de huwelijksstatistiek*. (56) Voor de 19de eeuw kwamen weliswaar echtscheidingen voor, maar werden minder belangrijk geacht. Dat veranderde na de Franse Revolutie. In elk geval, België kende in 1830 4 echtscheidingen, in 1870-1900 waren dat er al ongeveer 100 per jaar en rond 1910 was het aantal al opgelopen tot circa 1000 per jaar. De echtscheiding bleef in de 19de eeuw dus een zeldzaam fenomeen. De tweede helft van de 19de eeuw bleek een cruciale overgangsfase. De echtscheiding werd het onderwerp van openbare en zelfs politieke debatten. Het werd een sociaal bespreekbaar fenomeen. In de periode 1830-1940 eindigde 1,55 % van de huwelijken op een echtscheiding. (57)

Hiervoor hebben we al meerdere malen aangehaald dat de Katholieke Kerk bij huwelijks- en echtscheidingsmateries de vinger in de pap hield. Aanvankelijk waren dat losse regeltjes uitgaand van de verschillende kerken. In het begin bestond er nog geen eengemaakte Kerk die naar Rome luisterde. Later werden alle regeltjes geüniformiseerd en in een wetboek gegoten, het Wetboek van Canoniek Recht. Af en toe bracht de paus toelichtingen aan, dit in de vorm van pauselijke encyclieken.

Hiervoor hebben we al gezien dat een kerkelijk huwelijk onontbindbaar is. Dat was het gevolg van het feit dat het huwelijk een sacrament is. De definitie van het huwelijks sacrament hield een verbod in de huwelijks gemeenschap te ontbinden en een verbod voor de gescheiden man of vrouw een verbintenis met een ander aan te gaan, zelfs niet om kinderen te krijgen. Paus Pius XI steunt hiervoor op Lucas die zei: *Wie zijn vrouw verstoort en een andere huwt, pleegt echtbreuk*. (58) Een echtbreuk wordt gedefinieerd als een toestand waarbij twee personen intiem zijn geweest terwijl een van hen met een ander getrouwd is. Echtbreuk wordt in het canoniek recht dan ook beschouwd als een fundamenteel verraad aan de liefde. (59) Op het principe van de onontbindbaarheid bestonden twee uitzonderingen: 1. in geval van sommige loutere natuurhuwelijken tussen ongelovigen, 2. een huwelijk tussen gelovigen, wettig gesloten, maar nog niet geslachtelijk voltooid. Het grote nut van onontbindbaarheid van het huwelijk is het welzijn van beide echtgenoten, het geluk van de kinderen en het welzijn van de menselijke maatschappij. (60)

Enkele courante gronden tot nietigheid van een kerkelijk huwelijk waren de volgende: 1. een ernstig gebrek aan oordeelsvermogen (Canon 1095, 2°).

Werd in dergelijk geval toch een jawoord gegeven, dan was dit ongeldig. Een geldig jawoord veronderstelt immers de vrije wil, vrije wil die er door een gebrek aan een oordeelsvermogen niet is. Door vrije, bewuste en persoonlijke keuze worden partners echtgenoten. Die keuze impliceert “willen en kennen”. Is dit “willen en kennen” vertroebeld dan werd de consensus ongeldig gegeven. Concreet kwamen er vijf gevallen naar voor: de verschillende vormen van affectieve of emotionele immaturiteit en een gebrek aan geestelijke rijpheid of innerlijk vrijheid. De familiale achtergrond en de opvoeding komen hier ook naar voor, evenals bepaalde persoonseigenschappen en traumatische (jeugd)ervaringen; 2. het onvermogen om de beloftes te realiseren (Canon 1095, 3°). Hier wordt het onvermogen bedoeld om de beloftes te realiseren. Een van of beide partners verkeren omwille van psychische redenen niet in de mogelijkheid om de werkelijke huwelijksplichten op zich te nemen. Doordat er dus niet kan gerealiseerd worden wat werd beloofd kan geen geldig jawoord worden gegeven. Volgens het zelfde canon kon er ook geen huwelijk voltrokken worden tussen mensen van het zelfde geslacht of tussen biseksuelen. Een christelijk huwelijk werd pas definitief voltrokken tussen man en vrouw.; 3. dwang en vrees (Canon 1103), wat voor zichzelf spreekt. (61)

Verbroken huwelijksbeloftes

42

Hiervoor hebben we gezien dat de kandidaat-trouwers gebruik konden maken van de *verbo de futuro* (“Ik zal met u trouwen”), waardoor het koppel verloofd werd en daarmee hun intentie te kennen gaf weldra te zullen trouwen. De huwelijksbeloftes konden openbaar gedaan worden, maar ook in het geheim. Vooral de laatste versie kon nog al eens voor problemen zorgen. Alhoewel een huwelijksbelofte volgens de Katholieke Kerk bindend was waren in het geheim gedane huwelijksbeloftes niet in het bijzijn van getuigen uitgesproken. Bijgevolg kon deze belofte makkelijk ontkend worden.

Twee soorten rechtszaken over verbroken huwelijksbeloftes werden door de officialiteit van het bisdom behandeld. Ten eerste kon de aanklager een relatiebreuk aanvechten en een huwelijk afdwingen nadat een verloofde persoon had afgehaakt. In Gent betrof dit 70 % van de zaken. Ten tweede kon de aanklager op de officialiteit beroep doen om een huwelijksbelofte officieel te verbreken. In Gent behoorden 25 % van de zaken tot deze categorie. Een profiel schetsen van de betrokkenen is moeilijk. Men zou er kunnen van uitgaan dat weduwen minder kans maakten op een nieuw huwelijk zodat er theoretisch minder kans was op een verbroken huwelijksbelofte. De realiteit is echter dat weduwen en weduwnaars even sterk in de cijfers vertegenwoordigd zijn. Minderjarigen daarentegen hadden meer kans op een verbroken huwelijksbelofte. Het is moeilijk na te gaan wat hier de oorzaak van was. Was het jeugdige onbezonnenheid of dito overmoed of was het gewoon naïviteit.

Wie zal het zeggen? Het is ook moeilijk om exacte aantallen op te geven. Verloofden uit alle standen en rangen hadden met het verbreken van huwelijksbeloftes te maken. Alleen armen komen hierin niet voor. In de Gentse dossiers zijn er slechts twee waarin het beroep werd vermeld. Beide heren waren advocaat bij de Raad van Vlaanderen. In de periode 1568-1788 werden voor de Gentse officialiteit 200 dossiers behandeld. In 59,5 % van de gevallen ging het om een vrouw die slachtoffer was, in 39,5 % ging het om een man. Vrouwen trokken sneller naar het bisdom omdat hun sociale positie op het spel stond. Een zwangerschap en het verlies van de maagdelijkheid was voor een vrouw vanzelfsprekend meer dan reden genoeg om te proberen een huwelijk af te dwingen. Zij wilden immers niet als eerloze of alleenstaande vrouw door het leven gaan. Vooral tijdens de 18de eeuw steeg het aantal rechtszaken. Al moesten bepaalde zaken gerelativeerd worden in het licht van de tijdsgeest. Zo konden vrouwen de mannen dwingen te huwen door zich bewust zwanger te laten maken. Bovendien was het in bepaalde plattelandsgebieden zo dat de vruchtbaarheid van de vrouw werd "getest". Niemand had hier problemen mee. Het was ook zo dat ongeveer 1/3 van de koppels, in de 18de eeuw, seks voor het huwelijk had. De Kerk hanteerde hier zelfs een zekere tolerantie. Ook was de eer, of het verlies er van, een argument om naar de kerkelijke rechtbank te stappen. Vooral voor de vrouw was dit van belang. Voor de vrouw was eer min of meer synoniem van maagdelijkheid en deugdzaamheid. De vrouw zette ook vaak hun eer op het spel. Heel dikwijls stemden zij in met seks in ruil voor vage huwelijksbeloftes. Een vrouw met een slechte reputatie (= verloren eer) maakte minder kans op een nieuw huwelijk. Mannen vermeden deze vrouwen want die kwamen niet ten goede aan hun eigen reputatie. Een derde argument was de liefde. In de 18de eeuw wint het huwelijk uit liefde aan belang. (62)

De officialiteit (63)

De officialiteit is het ambt van de officiaal, de man die onder andere instond voor rechtspraak in huwelijks- en echtscheidingsdossiers. Het woord officiaal komt van het Latijnse *officialis* (Mhd. official; Mnl. officiael). In elke stad waar een bisschop zetelde was een officialiteit (64) met officiaal te vinden. De officiaal werd dan ook rechtstreeks door de bisschop aangesteld. De huidige bisdommen Brugge en Gent behoorden destijds tot het bisdom Doornik. De indeling was anders dan nu. Het bisdom Doornik, dat door de IJzer van het bisdom Terwaan was gescheiden, was opgedeeld in het groot-aartsdiaconaat Doornik en de aartsdiaconaten Brugge en Gent. Het bisdom Doornik was door de Schelde gescheiden van het bisdom Kamerijk.

De geestelijke rechtbanken moeiden zich ook in wereldlijke zaken. Uiteraard gaf dit aanleiding tot een complexe situatie. Wereldlijke heren zagen met lede ogen de gerechtelijke uitspraken van de Kerk aan. In 1150 sluit Diede-

rik van de Elzas een overeenkomst met de bisschop van Terwaan. Kerkelijke instellingen mochten alleen nog recht spreken in gedingen in verband met clerici, weduwen of minderjarigen. De stad Gent krijgt in de 13de eeuw een privilege van paus Alexander IV. De Gentse burgers waren niet verplicht om voor de officialiteit te verschijnen. Ze krijgen toestemming om hun gedingen binnen de stad te beslechten.

Afb. 5. Titelblad van de zesde uitgave van een boekje voor jonggehuwden (Franciscaanse Standaard, Brugge, zonder jaartal).

In 1561 volgt een nieuwe kerkelijke organisatie. Er werden nieuwe bisdom-

men opgericht, onder andere Brugge, Gent en Ieper.

Maar hoe werden de officialiteiten georganiseerd? Welk personeel was daar aan de slag? De belangrijkste man was de official die door de bisschop zelf werd aangesteld. Tegen het einde van de 15de eeuw was hij bijna uitsluitend bevoegd voor het spreken van recht. Om het tot official te schoppen moest hij aan enkele voorwaarden voldoen. Vooreerst moest hij een man zijn, tot de clerus behoren en minimum 25 jaar oud zijn. Hij moest de priesterwijding niet ontvangen hebben. Hij mocht geen lijfeigene zijn. Bovendien moest hij handelingsbekwaam zijn. Uiteraard moest hij over een onbesproken reputatie beschikken. Het merendeel van de officialen had zijn universitaire studies volbracht en mocht zich *magister* noemen. De functie van official was een mandaat. De betrokkene kon op ieder ogenblik uit zijn functie ontheven worden. De official kreeg wel een vergoeding voor het geleverde werk. In dat werk werd hij bijgestaan door de zegelaar, de promotor en een griffier.

Hij werd echter ook bijgestaan door assessoren. Zij woonden de zittingen bij en verleenden de official advies. Deze laatste was niet door dit advies gebonden. De functie van assessor was tijdelijk en werd meestal door een advocaat vervuld. Tijdens de zittingen bestond de mogelijkheid de assessor(en) te wraken.

De zegelaar (*sigillifer*) was de volgende in de rij van het officialiteitspersoneel. Hij bewaarde, zoals de naam het zegt, het officialiteitszegel. Hij voorzag documenten van dit zegel zodat deze de kwaliteit van authentieke akte kregen. Hij zag er ook op toe dat de bewuste akte foutloos tot stand kwam, dat er geen fouten werden begaan, noch door de official, noch door de notaris. Verder hield hij de boekhouding bij en was hij verantwoordelijk voor de officialiteitsgevangenis.

De positie van promotor kwam pas tijdens de 14de-15de eeuw tot ontwikkeling. Voor deze functie waren geen studies in de rechten vereist, maar de persoon in kwestie moest wel over voldoende ervaring beschikken. Hij was immers de centrale figuur in de inquisitoire procedure. Er bestonden immers drie procedures: 1. de willige rechtspraak (waarbij de partijen uit eigen vrije wil naar de rechtbank stapten), 2. de accusatoire procedure (waarbij de ene partij de andere beschuldigde) en 3. de inquisitoire procedure (waarbij actief misdrijven werden opgespoord en voor de rechtbank werden gebracht). De promotor was dus de spil van deze laatste procedurevorm.

Het takenpakket van de officialiteitsnotaris bestond uit een brede waaier aan activiteiten. De notarissen stonden in voor de opmaak van de teksten die de officialiteit uitvaardigde. Ze traden echter niet binnen de kerkelijke rechtbanken op. Ze woonden de zittingen dan ook niet bij. Hun competentie moest bewezen worden aan de hand van een schriftelijke proef waarbij zijn kennis van het recht en het Latijn werd getest.

Vervolgens waren er de pleitbezorger en de advocaat. De pleitbezorgder vertegenwoordigde zijn partij terwijl de advocaat een eerder adviserende rol had. De advocaat oefende wel toezicht uit op de opmaak van de relevante akten. Hij verscheen pas op het toneel bij de pleidooien waar hij de verzamelde bewijzen zoveel mogelijk in het voordeel van zijn cliënt voorstelde. Hij moest daarbij wel respect tonen voor de rechter en de tegenpartij. Verder diende hij een driejarige studie in de beide rechten te hebben gevolgd. Advocaten konden als assessor door de officiaal worden geraadpleegd. Aan beide functies waren vergoedingen verbonden die beperkt werden tot maximaal £ 12 tournoois voor een pleitbezorger en tot een maximum van £ 20 tournoois voor een advocaat.

Verder vinden we ook nog de registrator terug. Hij hield de strafmaatregelen in strafzaken bij. Hij registreerde ze en waakte over de uitvoering.

Tot slot waren er ook nog apparitores. Letterlijk vertaald betekent het woord "officieren". Zij droegen bij tot de goede werking van de officialiteit. Hun functie was te vergelijken met de zaalwachter in de huidige rechtbanken. Zij moesten ook de beschuldigde op de hoogte stellen van het vonnis en er voor zorgen dat een eventuele straf werd uitgevoerd (65).

46

Naast de hiervoor besproken functies ziet V. Dekeyzer (66) nog een aantal andere functies binnen de officialiteit. Vooreerst was er de griffier, die ook *grapharius* of *scriba* werd genoemd. Meestal werden er twee per bisdom voorzien. Daarnaast ziet zij ook nog een fiscaal advocaat (*advocatus fiscalis*) die een tweeledige opdracht had. Hij moest de bundels samenstellen met alle stukken nodig voor de gedingen die door de promotor werden ingesteld en hij moest de boetes innen. Als derde ziet zij ook nog de procurator. Dit waren door het kerkelijk recht erkende plaatsvervangers van een persoon, door deze laatste aangewezen om, mits vergoeding, in zijn plaats te handelen. Deze figuur mocht geen ander beroep dan dit van procurator uitoefenen. Hij moest bovendien aan twee voorwaarden voldoen: hij moest minimum 20 jaar oud zijn en houder zijn van een diploma van doctor of licentiaat in de beide rechten. Verder vernoemt Dekeyzer ook nog de commissarissen. Deze traden alleen op wanneer een vlugge afhandeling van het dossier gewenst was. Meestal nam een van de twee griffiers deze rol waar. Ook traden auditeurs op. Zij waren belast met de taxatie van alle soorten brieven die door het gerecht werden verstuurd. En tot slot, gezien er een bisschoppelijke gevangenis was, waren er de cipiers. De enige taak die deze personen hadden bestond er in ontsnappingen ten allen tijde te vermijden. Gebeurde het toch dan werd de cipier in kwestie verantwoordelijk en in gebreke gesteld en vervolgens beboet.

De procedure verliep als volgt. De man of vrouw deed een aanvraag, waarna de promotor een dossier aanlegde. De beklaagde werd gedagvaard en door de promotor ondervraagd. Beide partijen hadden recht op een advocaat,

maar ook op getuigen. De feiten werden genoteerd in artikelen, waar de getuigen moesten op antwoorden. Na afronding van het onderzoek werden alle documenten aan de officiaal overgemaakt. De officiaal bestudeerde de documenten grondig waarna hij bepaalde wie schuldig was om vervolgens een vonnis uit te spreken. Tegen dit advies kon beroep worden aangetekend bij de aartsbisschoppelijke officialiteit te Mechelen, wat in 7,6 % van de oorspronkelijke uitspraken gebeurde.

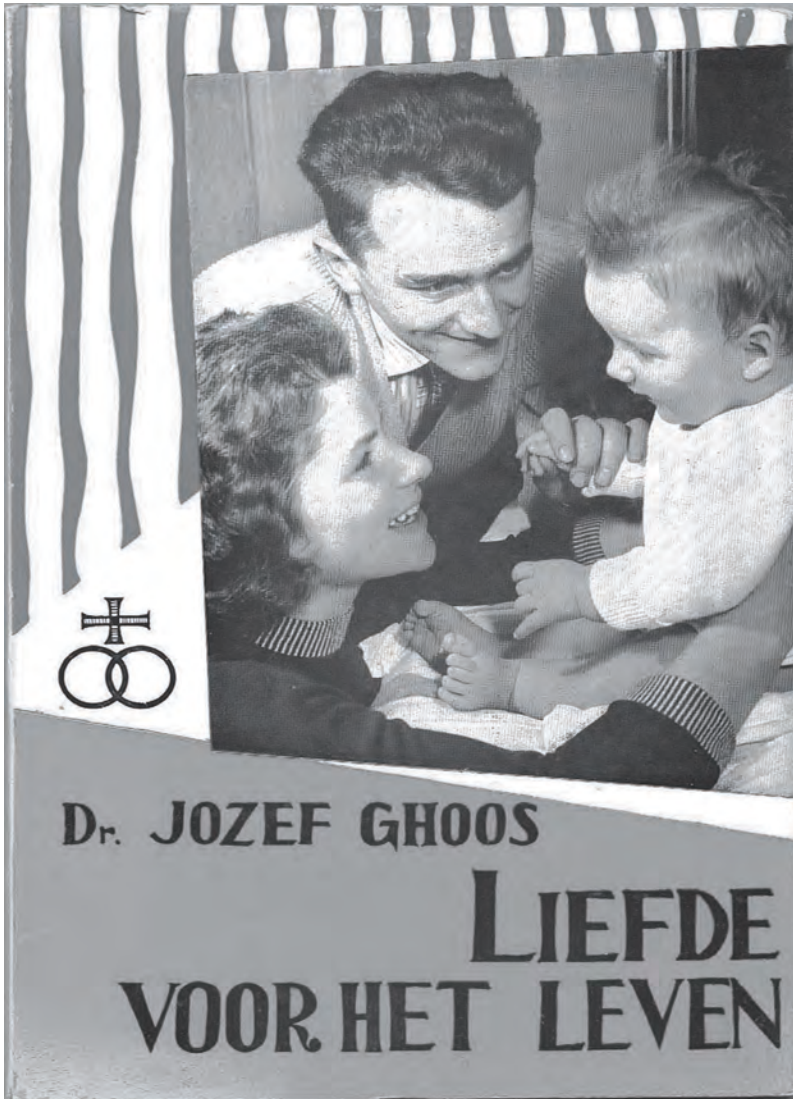
In de 18de eeuw bedroegen de proceskosten 40 lb par. wat gelijkstond aan 37,5 dagen arbeid aan een gemiddeld dagloon van 12 stuivers. Voor de gewone man was dit een aanzienlijke uitgave, wat voor hen een beperking inhield om voor de echtscheiding te gaan.

Gedurende de 18de eeuw werden in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen 261 dossiers inzake echtscheidingen behandeld. In 100 gevallen werden de motieven duidelijk vermeld: overspel, mishandeling, drankprobleem, geldprobleem, slechte behandeling, voortdurende ruzies of een combinatie van de zes voorgaande motieven. De meest voorkomende motieven bij vrouwen waren mishandeling, een slechte behandeling, overspel, ruzies en geldproblemen. Bij de mannen waren dat een slechte behandeling, een drankprobleem, mishandeling en ruzies. Vrouwen vroegen ook vaker dan mannen de scheiding aan. De scheiding bood de vrouw dan ook een aantal voordelen. Zo stond ze niet langer onder het gezag van de man. Haar gehoorzaamheidsplicht kwam door de scheiding te vervallen. Ze werd bijgevolg opnieuw handelingsbekwaam en kon opnieuw over haar goederen beschikken. Soms werd de man veroordeeld tot het betalen van een alimentatie wat voor de vrouw een financiële meevaller was. In tegenstelling tot die van de vrouw wijzigde de juridische situatie van de man niet. Koppels waren gemiddeld ongeveer negen jaar getrouwd vooraleer de echtscheiding werd aangevraagd. (67)

Hiervoor hebben we gezien dat geweld een van de motieven voor echtscheiding was. Dit was zowel voor de vrouw als voor de man het geval. In veel gevallen ging het dus om huiselijk geweld. Nu vinden wij dat verschrikkelijk, maar in de 17de-18de eeuw werd daar zelfs een vorm van begrip voor opgebracht. Van waar kwam dit? Door het huwelijk kreeg de man maritale macht over de vrouw. Deze macht gaf de man het recht zijn gezin te tuchtigen. De man mocht, weliswaar binnen de perken, gerechtvaardigd geweld uitoefenen op zijn vrouw, maar ook op de kinderen en zijn dienstpersoneel, als dat er was. Het huiselijk geweld gebeurde dan ook open en bloot. De man die te vaak het excuus "disciplineren" gebruikte om het geweld te verschonen viel in de categorie "mishandeling". Op dat ogenblik grepen burens of anderen in. Als het om die reden al tot een echtscheiding kwam werden getuigen plots heel belangrijk. Door het feit dat ze niets wonnen bij een overdreven weergave van de feiten waren ze uitermate goed geplaatst om de feiten te nuanceren.

We kunnen drie vormen van mishandeling onderscheiden: fysiek, verbaal en seksueel geweld. De oorzaken van de mishandelingen hingen af van de sociale klasse. Bij de lagere sociale klasse waren de oorzaken te vinden in overmatig drankgebruik en geldverspilling. Die twee gingen heel dikwijls hand in hand. Ook de zorg voor het huishouden kon een oorzaak zijn. Bij de beter geplaatsten op de sociale ladder was het seksueel gedrag van de vrouw oorzaak

48

Afb. 6. Voorplat van een boekje geschreven door prof. Ghoos, priester, en uitgegeven door Beyaert, Brugge i.s.m. Boerinnenbond Leuven (eerste uitg. 1959, hier tweede uitg. 1960).

van mishandeling. Dit was te wijten aan de (overdreven) jaloezie van de man,

maar ook in de geboorte van een bastaard. De reputatie werd hierdoor aanzienlijk geschonden. Het voorval van de zwangerschap en de geboorte was natuurlijk gekoppeld aan het erfrecht en de eventuele verdeling van het kapitaal. Fysieke mishandelingen kwamen vaak tot uitingen in schoppen, duwen en trekken waarbij het gebruik van “voorwerpen” (riemen, flessen en zelfs wapens) niet werden geschuwd. Soms werden pogingen ondernomen om de partner te verstikken of te wurgen of zelfs te verdrinken. Dat daarbij letsels werden opgelopen is nogal evident. Littekens waren daar een gevolg van. In dit alles werden zwangere vrouwen niet gespaard. Voor de man was het geweld op zijn zwangere vrouw heel dikwijls, gewild of ongewild, een vorm van abortus. Bij een miskraam werd er immers voorkomen dat er een mondje extra moest worden gevoed. Bij verbaal geweld, dat dikwijls aan fysiek geweld voorafging, kunnen we eerder spreken van emotionele mishandeling. Roeppen, tieren, schelden, verwijten en dreigen waren niet uit de lucht. Daarnaast kwamen er “meer geraffineerde” middelen naar voor: jaloers gedrag, valse beschuldigingen, geld achterhouden en extreme controle uitoefenen. Seksueel geweld werd zo goed als nooit vermeld. De rechtbanken wilden hoege-naamd niets afweten van seksueel geweld. Ze deden er dan ook alles aan om zich van deze feiten te distantiëren. Volgens de zelfde rechtbanken bestond verkrachting binnen het huwelijk niet. Een ware struisvogelpolitiek dus.

In een van de vorige paragrafen zagen we dat de man geweld tegen zijn vrouw mocht gebruiken, zolang het maar “binnen de perken” was. Dit laatste begrip werd nergens nader verklaard. Op het einde van de 18de eeuw werd in Groot-Brittannië de *rule of thumb* gehanteerd. Dit hield in dat een man zijn vrouw mocht slaan met een stok, al mocht die niet dikker zijn dan een duim, ca. 2,5 cm dus. In Vlaanderen werd de regel gehanteerd dat geweld, als tuchting, kon zolang er geen wapens en bloed aan te pas kwamen.

Maar er was natuurlijk ook nog altijd de *charivari*. Het woord schijnt van het Latijnse *caribaria* te komen dat op zijn beurt komt van het Griekse *karèbaria* wat hoofdpijn betekent. *Charivari* betekent letterlijk “ketelmuziek”. (68) In onze contreien betekent het zoveel als “volksgericht”. Dit “gericht” schoot in actie wanneer de gemeenschap het echt nodig vond. Daarbij ging het vooral om symbolische daden zoals slaan op potten en pannen wat verwijst naar de oorspronkelijk betekenis van het woord (ketelmuziek).

Een definitie van *charivari* is *een rituele sanctie gericht tegen deviant gedrag en als zodanig een instrument tot sociale controle van een gemeenschap* (Tine Romme). (69) Gauvard en Gokalp geven als omschrijving: *concert discordant donné devant le domicile de quelqu'un pour des circonstances déterminées*. (70) Volgens onderzoekers Rooijackers en Romme bestaat het concept “charivari” alleen in de hoofden van de onderzoekers, zowel juristen als historici. *Charivari's* werden beschouwd als inbreuken op de officiële competenties. Waar de overheden tekort schoten trad het volk op. Juristen en schepenen uit de 18de eeuw zagen een volksgericht meer als baldadigheid dan als een

ernstig crimineel feit. Anderzijds zien antropologen in *charivari* zuiveringsritten. Het er mee gepaard gaande lawaai zou de boze geesten verdrijven.

Alhoewel de acties van het volksgericht veelal symbolisch van waard waren, waren ze een doorn in het oog van kerkelijke en wereldlijke overheden. Omdat de *charivari* de orde kon verstoren probeerde de kerkelijke overheid dit fenomeen uit te roeien. De Kerk deed dit op haar eigen gereide “kerkelijke” manier. Dit gebeurde onder andere door tijdens de biecht op de uitvoerders in te praten, maar ook door het toedienen van bepaalde sacramenten gewoon te weigeren. (71)

Door het feit dat het volksgericht meestal voltrokken werd als het al donker was vormde dit een handig excuus voor getuigen om geen goede beschrijving van de “daders” te kunnen geven.

Wanneer de *charivari* precies ontstaan is is niet met zekerheid te zeggen, maar volgens folklorist A. van Gennep bestond het zeker van de late middeleeuwen. (72) Aanvankelijk zou de bedoeling van de *charivari* geweest zijn om de minderheden (ouderen, weduwen, weduwnaars, ...) te helpen bij zaken die ze zelf niet meer aankonden, bij voorbeeld hout sprokkelen. Die taken werden overgenomen door de jonge vrijgezellen van het dorp. Ook hier gebeurde dit na het vallen van de avond zodat de begunstigde niet kon achterhalen wie het werk had geklaard. Pas vanaf de 14de-15de eeuw werd de *charivari* alleen nog gebruikt in het geval van hertrouwen, wanneer dit door de omgeving niet werd geaccepteerd. (73)

Noten

- 1 Een oudere vorm voor huwen is huwelijken. In 1236 vinden we *huwelic gedan* (M. Philippa (red.), Etymologisch Woordenboek van het Nederlands (in: www.etymologiebank.nl/trefwoord/huwelijk; laatst geraadpleegd 20.03.2017
- 2 T. Zwaan, Families, huwelijken en gezinnen: een introductie (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 1993, p. 28)
- 3 E. van Eijl, *Beknopte geschiedenis van de Kerk in de oudheid en middeleeuwen* (1983, p. 38)
- 4 E. van Eijl, (1983, p. 44)
- 5 E. van Eijl, (1983, p. 71, 74)
- 6 E. Kloek, Seksualiteit, huwelijk en gezinsleven tijdens de lange zestiende eeuw, 1450-1650 (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 1993, p. 110)
- 7 Paus Pius XI, *Casto Connobii* (pauselijke encycliek, 30.12.1930; in: www.rkdocumenten.nl, laatst geraadpleegd: 31.01.2017)
- 8 Aartsbisdom Utrecht - Officialaat, *De ongeldigverklaring van een huwelijk* (s.d., p. 3)
- 9 L. Eeckhoudt, *Comparatieve studie van de Huwelijksdissoluties in de stad en op het platteland tussen 1796 en 1830. Analyse van de echtscheidingen in Brussel, Antwerpen, Aalst, Sint-Niklaas, Lokeren, Sinaai, Waasmunster, Beveren en*

- Temse tijdens de Franse en Hollandse periode.* (masterscriptie UGent, 2010, p. 31-32)
- 10 J. Verberne, "Achter elke grote man staat een sterke vrouw". *De rol van vrouwen in de morele propaganda van Augustus.* (bachelorscriptie Radboud Universiteit Nijmegen, 2016, p.9; M. Deminion, *Staging Morality: Studies in the Lex Iulia de Adulteriis* of 18BCE. (masterscriptie, s.d.)
 - 11 F. Fernhout, *De maritale macht* (in: *Publicaties Nederlandse Politieke Partijen*, 1928, p. 132); T. Van Camp, *De rol van de vrouw aan het Augusteïsche hof: Vipsania Agrippina* (bachelorscriptie KUL, 2007, p. 9)
 - 12 L. Eeckhoudt, (2010, p. 32-33)
 - 13 M. De Jong, Familie, huwelijk en liefde in de latere Middeleeuwen, 1000-1500 (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin West-Europa*, 1993, p. 83-84)
 - 14 L. Eeckhoudt, (2010, p. 35)
 - 15 W. Broekaert, Welcome to the family! Marriage as business strategy in the Roman economy. (in: *Marburger Beiträge zur Antiken Handels-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, 2012, p. 1)
 - 16 L. Eeckhoudt, (2010, p. 36-39)
 - 17 E. Kloek, (1993, p. 123-136)
 - 18 K. Proost, "In materie van divorcie". *Echtscheiding en huiselijk geweld tijdens de 18de eeuw. Een analyse van echtscheidingsprocessen in de bisdommen Antwerpen, Gent en Mechelen (1700-1793).* (masterscriptie UGent, 2011, p. 13)
 - 19 Tijdens opzoekingen in verband met onze familiegeschiedenis hebben wij in twintigste-eeuwse huwelijksaktes dit fenomeen teruggevonden.
 - 20 L. Eeckhoudt, (2010, p. 41-43)
 - 21 C. Daniel, *Le mariage chrétien et le Code Napoléon* (1870, p. 8)
 - 22 L. Eeckhoudt, (2010, p. 44-48)
 - 23 F. Van der Linden, *Visis articulis promotoris officii nostri. Juridische benadering van canonieke rechtspraak in de vijftiende-eeuwse officialiteiten van Brussel en Kamerijk.* (masterscriptie UGent, 2010, p. 61-62)
 - 24 S. Coppens, *Trouwen is houden? Verbroken huwelijksbeloftes aan de Gentse officialiteit, 16e-18e eeuw (1568-1782)* (masterscriptie UGent, 2010, p. 23-24)
 - 25 Antoon Viaene, notoir kenner van de bedevaarten erkent dat de officialiteiten bedevaarten als straf uitspraken maar geeft er zelf geen voorbeelden van. Zie in dit verband: A. Viaene, *Vlaamse pelgrimstochten* (uitgave van de Koninklijke Gidsenbond Brugge en West-Vlaanderen, 1982)
 - 26 C. Delamaillieure, Dat zij "haers dancks ende moetswille gegaen es". De schaking als huwelijksstrategie in vijftiende-eeuws Leuven. (in: *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, Vol. 13, nr. 2, 2016, p. 77-100)
 - 27 J. Ricard, Les poursuites pour rapt de séduction en Nouvelle-France (in: *Cap-aux-Diamants: la revue d'histoire du Québec*, no 112, 2013, p. 13)
 - 28 P. Godding, *Le droit privé dans le Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle.* (1987, p. 105-107); L. Warnkoenig, *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politique, jusqu'à l'année 1305.* Tome II. (1836, p. 326)
 - 29 B. De Munck, Free choice, Modern love, and Dependence: Marriage of Minors and rapt de séduction in the Austrian Netherlands. (in: *Journal of Family History*, 2004, 29, p. 184)
 - 30 G. Vigarello, La séduction (in: *La portique. Revue de philosophie et de sciences humaines*, 2003, 12, p. 2)
 - 31 B. De Munck, (2004, p. 184-187)
 - 32 M. De Jong, Verwantschap, huwelijk en gezin in de vroege Middeleeuwen, 500-1000 (in: T. Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 1993, p. 38)
 - 33 J. Goody, *The development of the family and marriage* (1983) (geciteerd in M.

- De Jong, 1993, p. 64)
- 34 D. Herlihy, *Medieval Households* (1985) (geciteerd in M. De Jong, 1993, p. 64)
- 35 G. Duby, *Medieval marriage. Two models from twelfth-century France*. (1978) (geciteerd in M. De Jong, 1993, p. 64)
- 36 M. De Jong, (1993, p. 64-65)
- 37 M. De Jong, (1993, p. 68)
- 38 E. Kloek, (1993, p. 118)
- 39 M. De Jong, (1993, p. 68)
- 40 M. De Jong, (1993, p. 80, 82)
- 41 M. Vleeschauwers-Van Melkebeek, Eis in Gentse schepenbank tot schadevergoeding vanwege gedupeerde echtgenoot na nietigverklaring van huwelijk. Chirurgijn Jakob van Zoetendale vs. Katelijne Gossaert, uit Geraardsbergen, 1444-1446. (in: *Koninklijke Commissie voor de Uitgave der Oude Wetten en Verordeningen van België*, Bulletin L Handelingen, 2009 p. 147-151)
- 42 M. Van Melkebeek, “Daere nochtan den getrauden man niet emmer stonde te scheidene”: litigieuze boedelverdelingen voor de schepenen van de Keure van Gent, 1439-1450. (in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, nr. 59, 2005, p. 118-122)
- 43 E. Kloek, (1993, p. 140)
- 44 D.S., Een aanvraag tot echtscheiding in 1642 (in: *Biekorf*, jg. 48, 1947; op www.dbnl.org, laatst geraadpleegd: 22.02.2017)
- 45 E. Kloek, (1993, p. 140)
- 46 L. Eeckhoudt, (2010, p. 16-21, 44-46, 52, 65, 71-72)
- 47 C. Coppens, Het Tribunal Civil de Département de l’Escaut en de rechtbank van eerste aanleg te Gent. Een bijdrage tot de studie van de burgerlijke rechtspraak in de periode 1796-1830. (in: *BTNG/RBHC*, 14, 1983, 1-2, p. 3, 8)
- 48 C. Meulders, K. Matthijs, On ne se jouera pas du divorce! Echtscheidingen in de negentiende eeuw in het licht van de echtscheidingspraktijk te Brugge, 1865-1914. (in: *BTNG/RBHC*, XXVI, 3-4, 1996, p; 68-72, 92)
- 49 S. Janssens, Elk zegge ‘t voords. Opsporingsberichten in de Gazette van Gend 1775-1799 (in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheid te Gent*, 2009, p. 133-134)
- 50 C. Daniel, *Le mariage chrétien et le Code Napoléon* (1870, p. 11, 16)
- 51 C. Daniel, (1870, p. 18)
- 52 C. Daniel, (1870, p. 28)
- 53 C. Daniel, (1870, p. 30, 32)
- 54 C. Daniel, (1870, p. 35)
- 55 M. Kalmijn, S. Vanassche, K. Matthijs, Divorce and Social Class During the Early Stages of the Divorce Revolution: Evidence from Flanders and the Netherlands (in: *Journal of Family History*, Vol 36, No 2, 2011, p. 159)
- 56 A. van Deursen, *Het kopergeld van de gouden eeuw*. Dl. 2, Volkcultuur (geciteerd in: E. Kloek, (1993, p. 136)
- 57 K. Matthijs, A. Baerts, B. Van de Putte, Determinants of divorce in nineteenth-century Flanders (in: *Journal of Family History*, Vol 33, No 33, 2008, p. 239-240, 244)
- 58 Paus Piux XI, (1930)
- 59 Canoniek recht (in: www.rkdocumenten.nl, laatst geraadpleegd: 13.01.2017)
- 60 Paus Pius XI, (1930)
- 61 T. Peeters, De nietigheid van het kerkelijk huwelijk. Mogelijke gronden volgens het canoniek recht. (in: www.kuleuven.be/thomas/images/IDGM/prvftp/133-Pastoralia-okt_2013_16_17.pdf, laatst geraadpleegd: 25.01.2017)
- 62 S. Coppens, (2010, p. 38-72)

- 63 F. Van der Linden, (2010); K. Proost, (2011)
- 64 Volgens Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek waren er zelfs bisdommen waar meer dan een officialiteit gevestigd was. (M. Vleeschouwers-Van Melkebeek, *Aperçu typologique des principales sortes de registres produits par l'officialité de Tournai au Moyen Âge, avec notes sur le registre de sentences de Bruxelles (1448-1459)* (in: *Studia Historia Gandensia*, 205, overdruk uit: *Bronnen voor de Geschiedenis van de Instellingen in België*, 1977, p. 423)
- 65 V. Dekeyzer, (2010, p. 34)
- 66 V. Dekeyzer, (2010, p. 30-34)
- 67 K. Proost, (2011, 40-41, 45-47)
- 68 www.etymologiebank.nl (laatst geraadpleegd: 10.03.2017)
- 69 G. Rooijackers, T. Romme, Charivari in de Nederlanden. Rituele sancties op deviant gedrag. (in: *Volkskundig Bulletin* 15, 3, 1989)
- 70 C. Gauvard, A. Gokalp, Les conduites de bruit et leur signification à la fin du Moyen Âge: le charivari. (in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*. 29e année, N. 3, 1974, p. 693)
- 71 K. Proost, (2011, p. 66, 69-74)
- 72 C. Gauvard, A. Gokalp, (1974, p. 694)
- 73 C. Gauvard, A. Gokalp, (1974, p. 697, 699)